

מעדני שבת

פרשת חקת תשפ"ג

גליון שנ"ב

— מעדנים על הפרשה בהלכה ובאגדה —

נערך בס"ד ע"י מתתיהו אליהו הכהן זילביגר

חיוב חשבון הנפש

ר' יונה בשערי תשובה (שער ג אות טו) כתב ונאמר על האנשים שאינם עורכים מחשבות להתבונן תמיד ביראת ה', 'ותהי יראתם אותי מצות אנשים מלומדה לכן הנני יוסיף להפליא את העם הזה הפלא ופלא'. ובמקום אחר (שער ב אות כה) הוא כתב ויש אנשים שאינם נותנים פנאי לנפשם לקבוע עתים להבין לאחריהם מטרדתם בקניני העולם, ואבד מהם טובה הרבה, כי לא חכמו לחשוב ולתקן נפשם ולהכין צידה לדרכם.

חיוב ללמוד מוסר

המשנה ברורה (א' ס"ק י"ב) כתב וצריך האדם לקבוע לו עת ללמוד ספרי מוסר בכל יום ויום, אם מעט ואם הרבה כי הגדול מחבירו יצרו גדול הימנו. ותבלין היצה"ר הוא תוכחת מאמרי חז"ל. וכן כתב המשנה ברורה (תר"ג) בשם האריז"ל והגר"א שחייב ללמוד בספרי מוסר כל השנה.

וכן כתב החיי אדם (כלל קמ"ג) חוב גמור על כל אדם שילמוד בכל יום בספרי היראה אם מעט ואם הרבה, שהוא יותר חיוב מכל לימודיו ואפי' אם יתבטל על ידי זה מלימוד פרק משניות או שאר לימוד, כי מה ה' אלקיך מבקש ממך כי אם ליראה אותו. ואם אין יראה אין תורה.

היערות דבש (ב' א') כתב ספרי מוסר בכל יום הוא סם חיים שנותנים הרופאים ליקח ממנו כל יום גרעין או חצי בבוקר ובערב, וכתב (א' ה') שלכן יש לאדם מאוד להתבונן ולהשמר מפח יקוש של יצר הרע, וזהו אי אפשר כי אם בלמוד תורה, והעיקר שילמד כל אדם הן תלמיד חכם הן עם הארץ איש ואשה דף אחד בכל יום מספרי מוסר.

המגיד משרים (פר' בהר) הזהיר את מרן הב"י אשר ידוע גודל חסידותו וקדושתו לקרוא בכל יום 'מרגניתא דבי רב' אשר הם דברי מוסר פשוטים מענייני הפטירה והחשבון, וכן לקרוא בכל יום ספר חובת הלבבות להכניע היצה"ר ולהשפילו מתוקפו.

האור ישראל (מאת ר' ישראל סלנק זצ"ל בשערי אור) כתב עשרה כללים בלימוד המוסר.

א' חובת לימוד היראה והמוסר בקביעות ובעיון.

ב' הלימוד צריך להיות בהתפעלות הנפש, בלב נכון, בקול עצב, בשפתים דולקים, ולהרחיב את הרעיון בצירוי חושי. ג' לחזור על מאמר אחד מיראה ומוסר כמה פעמים עד אשר ירגיש בנפשו כי יתפעל מזה.

ד' את המדה אשר ירגיש אדם בנפשו כי נשחטה אצלו ביותר ישים עליה עין ולב ללמוד במיוחד מאמר עליהם.

ה' לקבוע עתים סדורות לזה ללמוד בלי הפסק זמן גדול בין הלימודים.

ו' הלימוד אינו בגדולות ונפלאות כי אם פשוט ביראת העונש ושכר מצוה.

ז' אל יפול לב האדם בלמדו מוסר ואיננו מתפעל ואין רושם בנפשו מוצאת לשנות דרכו, כי ברבות הימים יעשו עליו רושם אע"פ שאינו מרגיש את זה תכף.

ח' אף רגע קטנה בקביעות הלימוד כל יום ויום לא יהיה קל בעיניו כי הפרי רב.

ט' יהיה על זה מקום מיוחד מופרש ומובדל רק לשם לימוד המוסר.

י' לזכות את הרבים בלימוד המוסר.

כתיב (כא, כז) 'על כן יאמרו המשלים באו חשבון תבנה ותכונן עיר סיחון'. ואיתא בגמ' (ב"ב ע"ח:) מאי דכתיב 'המושלים' אלו המושלים ביצרם, 'בואו חשבון' בואו ונחשב חשבוננו של עולם, הפסד מצוה כנגד שכרה, ושכר עבירה כנגד הפסדה, 'תבנה ותכונן' אם אתה עושה כן תבנה בעולם הזה ותכונן לעולם הבא.

כתוב במשנה ברורה (ר"ט סק"ט) כתבו הספרים שבלילה קודם השינה נכון לאדם שיפשפש במעשיו שעשה כל היום ואם ימצא שעשה עבירה יתודה עליה ויקבל על עצמו שלא לעשותה עוד, ובפרט בעונות המצויים כגון חניפות שקרים ליצנות לשה"ר וכן עון בטול תורה צריכים בדיקה ביותר.

עוד כתוב במשנה ברורה (ר"נ ג') כתבו הספרים 'הרהר בתשובה ויפשפש במעשיו בכל ערב שבת, כי שבת מקרי כלה מלכתא וכאלו מקבל פני המלך ית"ש ואין נאה לקבלו כשהוא לבוש בבלויי הסחבות של חלאת העונות.

הרמ"א (קנ"ה א') כתב יקבע לו מקום וילמוד מעט במה שיודע ויחשוב בעניניו ויכנס בלבו יראת שמים. המ"א מפרש שיחשוב בעניניו היינו שיראה ויבדוק במה שעושה אם יש בו צד עבירה יפריש ממנה.

איתא בגמ' (עירובין י"ג:) נמנו וגמרו נוח לו לאדם שלא נברא יותר משנברא עכשיו שנברא יפשפש במעשיו ואמרי לה ימשמש במעשיו. הריטב"א מפרש יפשפש במעשיו שייך לשעבר, וימשמש שייך להבא שיזהר להבא לדקדק תמיד במעשיו ולהזהר בהם ולהזכירם על לבו תמיד.

המסילת ישרים (פרק ג') מפרש שפשוש הוא לחקור על כלל המעשים ולהתבונן הנמצא בהם מעשים אשר לא יעשו, אשר אינם הולכים על פי מצות ה', כי כל אשר ימצא מאלה יבערם מן העולם. ומשמוש הוא החקירה אפילו במעשים הטובים עצמם, לחקור ולראות היש בענינם איזה פניה אשר לא טובה, או איזה חלק רע שיצטרך להסירו ולבערו. והרי זה כמשמש בבגד לבחון הטוב וחזק הוא או חלש ובלוי, כן ימשמש במעשים לבחון תכונתם בתכלית ההבחנה עד שישאר זך ונקי.

החרדים (מצוות עשה מדברי קבלה) כתב צוו שיהא מחשב עם נפשו כל לילה קודם שישן להתודות על מעשה יומו, ורמזו בתורה על כן יאמרו המושלים בואו חשבון.

המסילת ישרים (פרק ג') כתב והנני רואה צורך לאדם שיהיה מדקדק ושוקל דרכיו דבר יום ביומו כסוחרים הגדולים אשר יפלסו תמיד כל עסקיהם למען לא יתקלקלו, ויקבע עתים ושעות לזה שלא יהיה משקלו עראי, אלא בקביעות גדול, כי רב התולדה הוא.

איתא בגמ' (שבת קנ"ג.) ר"א אומר שוב יום אחד לפני מיתתך שאלו תלמידיו וכי אדם יודע איזהו יום ימות אמר להן וכל שכן ישוב היום שמא ימות למחר ונמצא כל ימיו בתשובה.

החפץ חיים (שם עולם א' י"ח) כתב דלא נמתין עד שיקראונו לחשבון דאז ח"ו אוי ואבוי יהיה אלא נקדים עצמנו להתחשב במעשינו דאז יראה הקדוש ברוך הוא את מחשבותינו ודאגתנו שאנו מודים לו בעיקר החובות ורצוננו לפרוע אלא שאין לנו במה לפרוע.

בפרשתנו נאמרה שירת הבאר, והגמ' (נדרים נ"ה.) מפרשת מה דכתיב 'וממדבר מתנה וממתנה נחליאל ומנחליאל במות' כשעושה אדם את עצמו כמדבר שהוא מופקר לכל אז תורה ניתנה לו במתנה, וכיון שניתנה לו במתנה נחלו א-ל, וכיון שנחלו א-ל עולה לגדולה, ואם הגביה עצמו הקב"ה משפילו שנאמר 'ומבמות הגיא' ולא עוד אלא ששוקעין אותו בקרקע שנאמר 'ונשקפה על פני הישימון', ואם חוזר בו הקב"ה מגביהו כו', מבואר שעיקר השירה היא על התורה שבעל פה, וכן כתב השפת אמת שהשירה היתה על תורה בעל פה כי אחרי מ' שנה הרגישו כי נבלעו דברי תורה בעצמו. בספר הלקח והלבוב כתב שבזה מובנים דברי האבן עזרא שמה שכתוב בתורה היא רק תחילת השירה ולא נכתבה כולה, דכיון שיסודה על תורה שבעל פה לכן לא נכתבה כולה אלא השירה נאמרה על פה, ומה שכתוב הוא רק ראשי פרקים, ומובן מה שכתוב בגמ' כל השירות כולן נכתבות אריח על גבי לבינה ולא שירת באר, כי עיקר השירה אינה כתובה אלא הוא רק ראשי פרקים וממילא אין לזה דיני שירה.

אצל סיחון כתיב (כא, כג) 'ויצא לקראת ישראל וגו' וילחם בישראל', ואצל עוג כתיב (כא, לג) 'ויצא עוג מלך הבשן וגו' למלחמה אדרעי', ולא כתיב שנלחם עמם, וכן כתיב 'ויאמר ה' אל משה אל תירא וגו', ויכו אותו ואת בניו ואת כל עמו וגו', ולא כתיב שום מלחמה. הצ"ח (ברכות נ"ד:): מפרש ע"פ דברי הגמ' שרצה עוג להרוג כל כלל ישראל כאחד, היינו כאשר ראה מחנה ישראל חשב בלבבו ששוב אין לו צורך להלחם כלל רק לעקור הר ולהשליך עליהם, והקב"ה עשה נס ומשה הרג את עוג, וכיון שראו עמו שמת מלכם נפלו ממילא לפי חרב.

כתיב (כ, ח) 'ודברתם אל הסלע לעיניהם גו' יען לא האמנתם בי להקדישני לעיני בני ישראל'. רש"י מפרש על שהכה את הסלע, הרמב"ם מפרש שמה נענש על שאמר לישראל 'שמעו נא כו'. הקדושת לוי כתב שטעם אחד הוא כי זה גרם זה, כי יש שני בחינות במוכיח שמוכיח את ישראל שיעשו רצון הקב"ה אחד שמוכיח בדברים טובים, דהיינו שאומר לכל איש ישראל גודל מעלתו ומקום מקור מחצב נשמתו, אשר באמת נשמת ישראל חצובה למעלה מכסא הכבוד, וגודל הנחת רוח אשר לה' כביכול ממצות כל איש ישראל, וגודל השמחה אשר בכל העולמות בעשות איש ישראל המצות, ובזה התוכחה מטה את לב בני ישראל לעשות רצון ה'. ויש שמוכיח את ישראל בדברים קשים, עד שהם מוכרחים לעשות רצון הבורא. הנה זה שמוכיח את ישראל בטוב ומספר תמיד בגדולת ישראל וצדקתם, אז כל הדברים הנבראים בעולם צריכין לעשות מעצמם הרצון של ישראל שהרי נבראו בשביל ישראל, אבל אם אינו מספר ומעלה צדקת ישראל, אז צריך להכריח כל הנברא בהכרח גדול לעשות רצון ישראל. משה אמר בכאן 'שמעו נא המורים', הוכיח את ישראל בדברים קשים, ולכן הוצרך להכות את הסלע לעשות מה שנברא, ואילו היה מקיים 'ודברתם אל הסלע', אז היה מדבר אל הסלע אתה שנבראת בשביל ישראל והם במעלה גדולה צריך אתה לעשות מה שנבראת ולהוציא מים לישראל, אבל עתה שהוכיח את ישראל בדברים קשים 'שמעו נא כו', הוצרך להכות את הסלע לעשות רצון ישראל, ונמצא זה גרם את זה.

בספר תולדות יצחק (פר' דברים) תמה על אהרן למה לא התפלל על עצמו שיכנס לא"י כמשה רבינו, וכי לא היה תאב ליכנס לא"י, וכל שכן כפי מה שאמרו חז"ל (סוטה י"ד.) וכי לאכול מפריה היה תאב, אלא לקיים המצות התלויות בארץ. ומיישב לפי שאמר משה רוצה ליכנס לקיים מצוות התלויות בארץ, ואני עיקר המצוות התלויות בארץ הם לתועלת, והם עשרים וארבע מתנות כהונה, ויאמרו בני אדם שכדי לקבל מתנות אני מתפלל ליכנס בארץ ולזה לא התפלל. הגר"ז מיישב הרי גם משה התפלל רק לאחר שכבש את סיחון ועוג שחשב שמא הותר הנדר, כי הגזירה על משה היתה בשבועה, ואיתא בגמ' (ר"ה י"ח.) דתפילה מועלת גם לאחר גזר דין, אבל רק גזר דין שאין עמו שבועה, אבל גזר דין שיש עמו שבועה לא, ורק בשעה שכבש את ארץ סיחון ועוג דימה משה רבנו דהותר הנדר, אבל זאת ידע דהגזירה עצמה לא בטלה, ולכן התפלל והתחנן עליה. אבל קודם לא התפלל משום שגזירה שיש עימה שבועה לא מועלת תפלה, וכיון אהרן שמת קודם כשכבש ארץ סיחון ועוג לא דימה לו שהותר הנדר ולכן לא התפלל.